

KONU 1: KÜLTÜR, KÜLTÜREL MİRAS, KÜLTÜR VARLIKLARI

Tarih biliminin bir terimi olan *İlk Çağ* insan uygarlığının ortaya çıkışından Roma İmparatorluğu'nun çöküşü veya ikiye bölünüşüne değin geçen süreyi kapsamaktadır. Uygarlığın başlangıcı insanın ortaya çıkışı için tespit edilmiş tarih olan yaklaşık 2 milyon yıl öncesidir. İlk Çağ uygarlıklarına dair kanıtların büyük bölümü yok olarak toprak altında kaldıklarından bunlar hakkındaki bilgiler arkeolojik kazılarla elde edilmektedir.

Arkeoloji Bilimi genel olarak “eski *kültür*lerin maddi kalıntılarından yola çıkarak onları yeniden canlandırmaya çalışan bilim” olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle arkeoloji konusuna geçmeden önce kültür kelimesinin tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi gerekir. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Güncel Türkçe Sözlükte¹ kültür kelimesinin birbirinden farklı altı anlamı bulunmaktadır:

1- *isim* Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin.

2- Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü.

3- Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi.

4- Bireyin kazandığı bilgi.

5- Tarım.

6- *biyoloji* Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme.

Bu altı farklı anlam içerisinde arkeoloji biliminin yeniden kurmaya çalıştığı eski “kültür” birinci maddede tanımlanmaktadır. Bu tanım içindeki temel unsurlar şunlardır: (1) Tarih, (2) Toplum, (3) Yaratma (insan tarafından imal edilen veya geliştirilen), (4) Maddi ve Manevi Değerler, (5) Aktarım.

Bu durumda kültürü tanımlarken bir zaman aralığı, yayılım alanı coğrafi olarak belirlenmiş bir toplum/topluluk, bu toplum/topluluk tarafından üretilmiş/geliştirilmiş tüm maddi ve manevi değerler ve bunların nasıl yaşatıldığı göz önüne alınmalıdır. Örneğin günümüzde içinde yaşamakta olduğumuz kültürü tanımlarken zaman aralığı 21. Yüzyılın başları, toplum/topluluğun adı Türkiye Toplumunu olacaktır. Türkiye toplumu tarafından bu zaman diliminde üretilen/geliştirilen maddi değerler, içinde barındığımız binalardan (mimari) yaşamakta olduğumuz kentlere (şehir planlaması), evlerimizdeki mobilyalardan, makine ve araç gereçlere (donanım), ulaşımda kullandığımız araçlardan giysilerimize değin uzanan çok geniş bir yelpaze içinde yer alacaktır. Manevi değerler, toplumsal kurallardan (ahlak) dini gelenek ve törenlere, toplumun iletişim biçiminden edebiyatına, sinemadan medyaya doğru uzanacaktır. Toplum tarafından yaratılan/oluşturulan ve bir başka toplumdaki farkları bulunan bu değerlerin geliştirilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasında izlenen yol ise; aile içi eğitim, telkin, ceza/ödül sistemi, ayıplama, dışlama, kabullenme süreçlerini, okulda toplumsal kültür konusundaki sistemli eğitim, medya yolu ile yapılan eğitim ve kültürü oluşturan unsurların tanıtılması gibi unsurları içerecektir.

Günümüzde kültüre ilişkin unsurların sayıca fazla ve karmaşık oluşu kafa karıştırıcı olabilir. Bu unsurlardan büyük kısmının bilinmediği bir Paleolitik (Eski Taş Çağı) toplulukta ise durum çok daha basit olacaktır. Paleolitik Çağ'da Antalya Karain Mağarası'nda yaşadığı tespit edilen topluluk çevredeki hayvanları avlamış, çeşitli bitki ve meyveleri toplayarak beslenmiş (avcı-toplayıcı),

bölgedeki besin kaynakları tükenince uzun süreliğine bu alanı terk ederek bir başka bölgeye göç etmiş (göçebe), çakmaktaşı ve kemikten aletler üretmiştir. Bu yaşam biçimi hayatta kalmayı sağlayacak birçok bilgi gerektirmiş olmalıdır. Bunlardan ilki hiç şüphesiz yakın coğrafyanın tanınmasıdır. Su ve besin kaynaklarının dağılımı, alet yapımında kullanılan taş yatakları bunlar arasında sayılabilir. Topluluğun belirli bir avlanma stratejisi olduğu ve bunu genç nesillere de aktararak uzun süre sürdürülebildiği anlaşılmaktadır. Daha somut olan örnek ise taş alet teknolojisinin yüzyıllarca benzer biçimde sürdürülmesinde görülür. Bu kısıtlı bilgilerden yola çıkılarak Karain Paleolitik topluluğunun sosyal organizasyonu konusunda birçok bilgiye ulaşılabilmektedir.

Arkeoloji biliminin doğrudan ilişkili olduğu bir diğer kavram ise “kültürel miras”tır. “***Kültürel miras***” veya “kültür mirası” (miras=kalıt); bir toplum, topluluk ya da kitlenin hali hazırda muhafaza ettiği, kendinden önceki kuşaklar (ataları) tarafından oluşturulmuş somut/maddi veya somut olmayan varlık ve olguların tümüdür².

Kültürel miras,

1-bina, anıt, kitap, sanat eserleri veya el işleri gibi somut (maddi),

2-folklor, gelenek-görenek, masal-söylence gibi somut olmayan (gayri maddi) ,

3-doğal çevre, biyo çeşitlilik, jeolojik kalıntılar gibi doğa/tabiat varlıkları

olmak üzere üç ana türe ayrılır.(Bkz: Resim 1)

1. KÜLTÜR VARLIKLARI: Kültürel Miras’ın somut (maddi) türü *kültür varlığı* olarak adlandırılır³.

Kültür varlıkları; tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün **taşınır** ve **taşınmaz** varlıklardır Kültür varlıkları taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılmaktadır.

1 A. TAŞINIR KÜLTÜR VARLIKLARI: Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü (taşınır nitelikteki)kültür ve tabiat varlığı taşınır kültür varlığıdır. Taşınır kültür varlıklarını yapıldıkları maddelere dayanarak **organik** ve **inorganik** olarak iki ana sınıfa ayırabiliriz.

1.A.i. ORGANİK MADDELERDEN YAPILMIŞ TAŞINIR KÜLTÜR VARLIKLARI.

Organik maddeler bitki, hayvan ve insan kaynaklı olan maddelerdir.

-hayvan ve bitki fosilleri, insan iskeletleri,

-kemik veya fildişinden yapılmış alet, takı veya süs eşyası,

-süs eşyası olarak tasarlanmış yumurta kabukları,

-deri, dokuma gibi maddelerden yapılmış giysi vb ürünler,

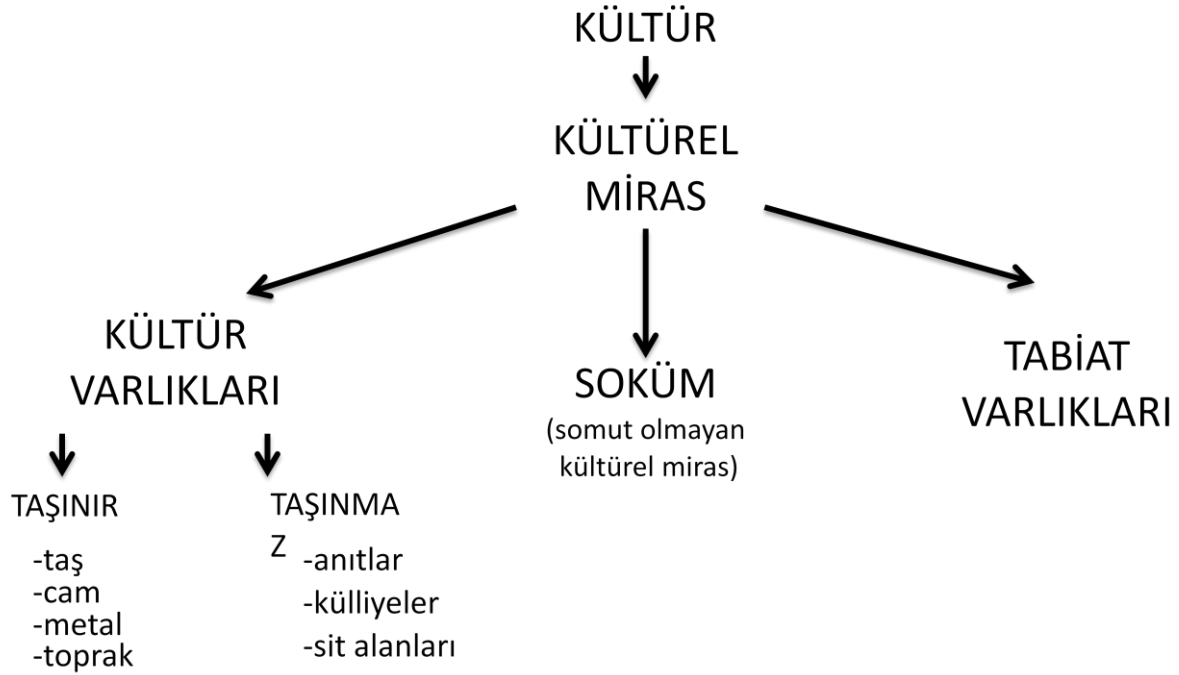
-bez, papirüs, parşömen, kağıt gibi yazılı belgeler, tablolar, ikonalar,

-ağaçtan/ahşaptan yapılmış heykel, heykelcik, mimari elemanlar, mobilyalar, araba aksamaları, silah, tarım veya teknoloji aletleri gibi ürünler,

-çeşitli bitkilerin dal veya yapraklarından üretilmiş hasır sepet ve örgü ürünler,

2

³ Kültür Varlıkları ile ilgili tüm tanımlamalar 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’ndan alınmıştır.

Resim1: Kültürel Miras türleri.

1.A.ii. İNORGANİK MADDELERDEN YAPILMIŞ TAŞINIR KÜLTÜR VARLIKLARI NELERDİR?

İnorganik maddeler temelde taş, metal ve toprak kaynaklıdır.

Taş kaynaklı taşınır kültür varlıkları:

- çakmaktaşı veya obsidyenden yapılmış aletler,
- ezme, öğütme gibi amaçlar için yapılmış taş aletler,
- taştan yapılmış süs eşyaları, mühürler,
- heykel, heykelcik ve idoller,
- çeşitli mimari elemanlar,

Cam kaynaklı taşınır kültür varlıkları:

- cam süs eşyaları,
- mutfak ve sofraya gereçleri,
- şişe, kavanoz gibi ambalaj ürünleri,

Metal kaynaklı taşınır kültür varlıkları (BAKIR, BRONZ, DEMİR, KURŞUN, ALTIN, GÜMÜŞ vb)

- ok ucu, mızrak, kılıç, miğfer, kalkan gibi savaş aletleri,
- bıçak, çekiç, balta vb tüm aletler,
- sikkeler, kaplar,
- at ve araba aksamları,
- süs ve ziynet eşyaları, tıbbi aletler, çengelli iğneler, mühürler,

- tartılar ve ağırlık elemanları,
- mimaride kullanılmış kenetler, kaplamalar, menteşeler vb unsurlar,
- heykeller ve heykelcikler.

Toprak (kil) kaynaklı taşınır kültür varlıkları: (Pişmiş toprak –seramik- ve pişirilmemiş toprak, porselen, çini vb.)

- her türlü kap-kacak, çanak-çömlek gibi mutfak ve sofraya eşyaları,
- küp, künk, kiremit, tuğla gibi mimari unsurlar,
- heykel, heykelcikler,
- lahit, küvet, tekne gibi ürünler,
- yer ve duvar döşemeleri gibi çini süsleme elemanları,
- yazılı tabletler, mühürler,

1.B. TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI NELERDEN OLUŞUR?

- Mezarlıklar:** kaya mezarları, tümülüsler, nekropoller, mezar anıtları, türbeler;
- Sivil mimari:** höyükler, antik kentler, ören yerleri, akropoller, tiyatro, gymnasium gibi kamu binaları, kervansaraylar, han, hamam ve medreseler, kümbet, tarihi saraylar, köşkler, evler, yalılar, konaklar, çeşme ve sebiller, imarethane, darp- hane, şifahane, tekke ve zaviyeler, arastalar, bedestenler, kapalı çarşılar,
- Dini Mimari:** tapınaklar, kutsal alanlar, bazilikalar, kiliseler, camiler, mescitler, musallalar, namazgahlar, sunaklar, sinagoglar, manastırlar,
- Askeri mimari:** kale, hisar, burç, sur, tarihi kışla, tabya ve istihkamlar ile bunlarda bulunan sabit silahlar,
- Endüstriyel mimari:** değirmenler, zeytinyağı ve şarap işlikleri, tersaneler, rıhtımlar
- Diğer:** yazılı, resimli ve kabartmalı kayalar, resimli mağaralar kitabeler, köprüler, su kemerleri, su yolları, sarnıç ve kuyular, tarihi yol kalıntıları, mesafe taşları, eski sınırları belirten delikli taşlar, dikili taşlar, sandukalar, steller, freskler, kabartmalar, mozaikler

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI NASIL SINIFLANIR?

Anıtlar: Tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri.

Yapı toplulukları (külliyeleer): Mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnaî evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları.

Sitler (sit alanları): Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnaî evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar.

2. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS (SOKÜM)

Kültürel Miras'ın somut olmayan (gayri maddi) türü SOKÜM olarak adlandırılır. Somut olmayan kültürel miras, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel

miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına gelir⁴.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS (SOKÜM) NELERDEN OLUŞMAKTADIR?

2.A. Dilin somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında bir araç işlevi gördüğü sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler.

2.B. Gösteri Sanatları

2.C. Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Festivaller

2.D. Halk Bilgisi, Evren ve Doğa ile ilgili uygulamalar

2.E. El Sanatları Geleneği

3. TABİAT VARLIKLARI

Tabiat varlıkları, jeolojik devirlerle, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerlerdir⁵.

Tarihi mağaralar, kaya sığınakları; özellik gösteren ağaç ve ağaç toplulukları ile benzerleri; taşınmaz tabiat varlığı örneklerindedir

TABİAT/DOĞA VARLIKLARI NELERDEN OLUŞMAKTADIR?

Estetik veya bilimsel açıdan istisnaî evrensel değeri olan, fiziksel ve biyolojik oluşumlardan veya bu tür oluşum topluluklarından müteşekkil doğal anıtlar.

Bilim veya muhafaza açısından istisnaî evrensel değeri olan jeolojik ve fizyo-grafik oluşumlar ve tükenme tehdidi altındaki hayvan ve bitki türlerinin yetiştiği kesinlikle belirlenmiş alanlar,

Bilim, muhafaza veya doğal güzellik açısından istisnaî evrensel değeri olan doğal sitler veya kesinlikle belirlenmiş doğal alanlar.

KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARININ YASAL SORUMLULUĞU

Kültür Varlıkları ile ilgili iş ve işlemleri yürüten kurum Kültür Bakanlığı'na bağlı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'dür. Kültür Varlıkları ile tüm iş ve işlemler Anayasamızın 63. maddesine atfen çıkarılan **2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu** çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu Kanuna bağlı olarak birçok yönetmelik, yönerge ve tüzük bulunmaktadır.

KÜLTÜREL MİRAS İLE İLGİLİ ÇALIŞAN BİLİMLER: Kültürü oluşturan ve kültürel miras kavramı altında toplanarak sınıflanan maddi, gayri maddi ve doğal kalıntıların binlerce yıl öncesinden günümüze değin gelen bir süreci ve insan ve doğa tarafından üretilmiş hemen hemen her şeyi kapsadığı görülmektedir. Bu nedenle kültürel miras konusunda çalışan birçok bilim mevcuttur (Bkz: Resim 2). Koruma Bilimi (konservasyon) çoğu zaman bu bilimlerle işbirliği içinde çalışmaktadır. Bu nedenle bu bilim dallarının hangileri olduğu ve çalışma alanları hakkında bilgi sahibi olunması gerekmektedir.

⁴ Bu tanım ve sınıflamalar UNESCO'nun 32. Genel Konferansı'nın 17 Ekim 2003 tarihinde toplanan Genel Kurulu'nda onaylanarak yürürlüğe giren Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nden alınmıştır.

⁵ Bu tanım 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'ndan alınmıştır.

*Jeoloji: Jeoloji veya yer bilimi, dünyanın katı maddesinin, içeriğinin, yapısının, fiziksel özelliklerinin, tarihinin ve onu şekillendiren süreçlerin incelenmesini içeren bilim dalıdır.

*Paleontoloji: Fosil bilim ya da taşıl bilim olarak da bilinir. Bir başka tanımlamayla, ölmüş varlıkların "fosil" olarak isimlendirilen taşlaşmış kalıntularından ya da izlerinden hareketle, jeolojik zamanda yaşamış olan canlıların en ilkelinden günümüzdeki en gelişmiş olanlarına değin geçirdikleri gelişmeleri, çeşit ve şekilleri, yaşama ortamları, ortaya çıkışları ve yok oluşlarıyla, zaman ve mekandaki dağılışı ve yayılışlarını araştıran bilim dalıdır.

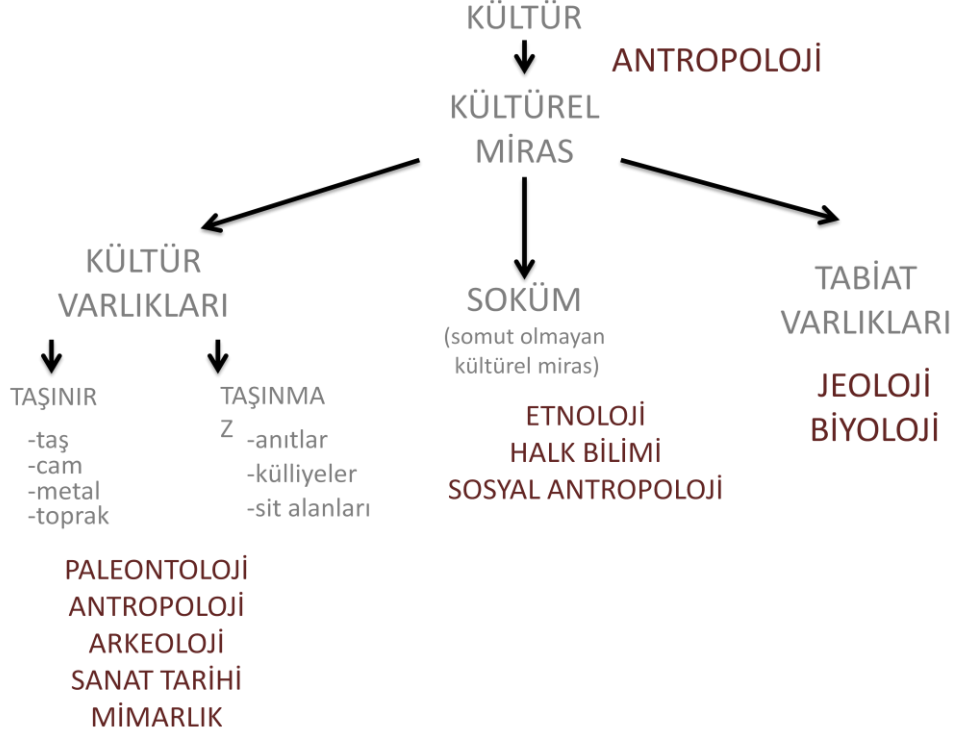
*Antropoloji: İnsanın kökenini, evrimini, biyolojik özelliklerini, toplumsal ve kültürel yönlerini inceleyen bilim, insan bilimi. Fiziki Antropoloji, Sosyal Antropoloji (Etnoloji/Halkbilim) gibi alt dalları vardır.

*Arkeoloji: Arkeoloji, insanın geçmişini, geride bıraktığı maddi kültür belgelerine dayanarak inceleyen bilim dalı. **Maddi kültür belgesi**, uygarlık tarihinin başlangıcından, yani insanoğlunun ilk aleti yarattığı andan bu güne değin, gene insanın yaptığı ya da doğada bulduğu biçimi ile kendi gereksinimleri için kullandığı nesnelerin tümüdür. Örneğin ilk aletler, en eski evler, tapınaklar, çanak çömlek kalıntıları, taş boncuklar, pişmiş toprak heykelcikler, ocaklar, ocaklarda bulunan yanmış kömürler, küller, etleri sıyrılıp atılmış hayvan kemikleri maddi kültür belgelerini oluşturur. Arkeolojide bunlara "kalıntı" adı da verilir. Yüzeysel araştırması ya da kazı sonucu ortaya çıkarılanlar da daha çok "buluntu" olarak adlandırılırlar.

*Halk Bilimi: Halkbilim, toplumsal ve siyasal yapıdan ekonomik örgütlenmeye, sözlü gelenek, değerler sistemi ve inançlardan yiyecek-giyecek üretimi, mimari, süsleme sanatları gibi maddi kültür ürünlerine kadar kültürel yaşamın bütününe inceleyen bir disiplindir. Doğumdan ölüme kadar insanların yaşantısında yer alan maddi ve manevi bütün kültür öğelerini bilimsel olarak derleyen, araştıran, değerlendiren ve bunların sistematik bir açıklamasını yaparak insanlığın kültür tarihini ve özellikle halk kültürünün genel gelişme kurallarını inceleyen, kültürler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları belirleyip ortaya koyan bir bilim dalıdır.

*Sanat tarihi: Sanat tarihi, görsel sanatların tarihsel evrimini inceleyen bilim dalıdır. Sanatın tanımına dair fikirler tarih boyunca sürekli değişmesine rağmen, sanat tarihi, sanattaki değişimlere bir sistem çerçevesinde bakarak bunları sınıflandırmayı, yaratıcılık yoluyla şekillendirilmelerini anlamayı ve yorumlamayı amaç edinir.

*Tarih: Topluları, milletleri, kuruluşları etkileyen hareketlerden doğan, olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki ilişkileri, daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilenmeleri, her milletin kurduğu medeniyeti inceleyen bilim.

Resim 2: Kültürel Miras ile ilgili çalışan bilimler.